

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

O'ZBEK TILIDA MIQDORNING METAFORIK IFODALANISHI

Turg'unboyeva Dilnoza Akmal qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, doktorant.
e-mail: dilnozaturgunboeva97@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5242-9595>

Annotatsiya.

Maqolada o'zbek tilida miqdor konseptining metaforik ifodalanishi kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Frazelogik birliklar, ramziy sonlar va somatik o'lchovlar misolida ko'plik hamda ozlikni konseptuallashtiruvchi manba sohalari aniqlanib, ularning milliy-madaniy xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: miqdor konsepti, kognitiv metafora, ko'plik, ozlik, frazeologik birlik, somatik o'lchov, lingvokulturologiya, manba soha.

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Тургунбоева Дилноза Акмал кизи

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, докторант.

Аннотация.

В статье на основе когнитивного и лингвокультурологического подходов анализируется метафорическая репрезентация концепта количества в узбекском языке. На примере фразеологических единиц, символических чисел и соматических мер выявляются сферы-источники, посредством которых концептуализируются множественность и малое количество, а также раскрываются их национально-культурные особенности.

Ключевые слова: концепт количества, когнитивная метафора, множественность, малое количество, фразеологическая единица, соматическая мера, лингвокультурология, сфера-источник.

METAPHORICAL EXPRESSION OF QUANTITY IN THE UZBEK LANGUAGE

Turg'unboyeva Dilnoza Akmal qizi

Alisher Navoiy Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Doctoral Student.

Abstract.

This article analyzes the metaphorical representation of the concept of quantity in the Uzbek language from cognitive and linguocultural perspectives. Using phraseological units, symbolic numbers, and somatic measures as examples, the study identifies the source domains through which plurality and small quantity are conceptualized and examines their national and cultural characteristics.

Keywords: concept of quantity, cognitive metaphor, plurality, small quantity, phraseological unit, somatic measure, linguoculturology, source domain.

Kirish. An'anaviy tilshunoslikda miqdor kategoriyasi, asosan, son, birlik-ko'plik, daraja, o'lchov va kvantifikatsiya vositalari bilan bog'liq grammatik hamda leksik hodisa sifatida tavsiflanadi. Biroq kognitiv tilshunoslik taraqqiyoti miqdorni faqat matematik yoki grammatik munosabat sifatida emas, balki insonning borliqni idrok etishi, predmet va hodisalarni taqqoslashi, ularni ko'p-oz, katta-kichik, yetarli-ortiq kabi mezonlarda baholashi bilan bog'liq konseptual hodisa sifatida o'rganishga imkon berdi. J. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasida abstrakt tushunchalarning kundalik jismoniy tajriba orqali anglanishi alohida ta'kidlanadi [1]. Shu nuqtayi nazardan, miqdor ham fazo, hajm, vazn, harakat, tana qismlari va aniq sonlar kabi tajribaviy manba sohalari yordamida tushuniladigan mavhum konseptlardan biridir.

Miqdorning metaforik ifodalanishi tilning nafaqat nominativ, balki baholovchi va madaniy vazifalari bilan ham bevosita bog'liq. Masalan, ko'p miqdor o'zbek nutqida bir dunyo, tog'dek, dengizday, ming marta kabi birliklar orqali kenglik, ulkanlik yoki chegarasizlik timsolida ifodalanishi mumkin. Oz miqdor esa bir chimdim, bir hovuch, barmoq bilan sanarli kabi birliklarda inson tanasi va kundalik amaliy tajriba bilan bog'lanadi. Bunday ifodalar aniq hisobni bermaydi, ammo so'zlovchi uchun miqdorning taxminiy darajasi, unga nisbatan emotsional munosabat va vaziyatning kommunikativ ahamiyatini aniq yetkazadi. Demak, metaforik kvantifikatsiya miqdorni o'lchashdan ko'ra uni idrok etish va baholash usulini namoyon etadi.

L. Talmy miqdoriy munosabatlarni konseptual strukturalash jarayonlari bilan bog'lab, obyektning yaxlit yoki bo'lingan, chegaralangan yoki chegaralanmagan tarzda tasavvur qilinishi semantik tuzilishda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi [2]. R. Langacker esa til birliklarining ma'nosini konseptual profillash va fon munosabati orqali izohlaydi [3]. Mazkur qarashlar miqdorni ifodalovchi birliklarni ham ularning bevosita lug'aviy ma'nosidagina emas, balki qanday konseptual fonni faollashtirishi orqali tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida Sh. Safarov kognitiv

yondashuvning nazariy asoslarini yoritib, konsept, bilim tuzilmalari va metaforik tafakkurning til birliklari shakllanishidagi o'rnini ko'rsatgan [4].

O'zbek tilida miqdor fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va frazeologik vositalar orqali ifodalanadi. Ayniqsa, frazeologik fond va tarixiy shakllangan o'lchov birliklari miqdorning milliy-madaniy talqinini kuzatish uchun boy material beradi. Sh. Rahmatullayev va N. Mahmudovning frazeologik lug'atida qayd etilgan ko'plab birliklarda son, ko'lam, yetarlilik yoki tanqislik bevosita arifmetik ko'rsatkich bilan emas, obrazli semantika orqali yuzaga chiqadi [5]. N. Egamberdiyeva miqdor konseptining hisob so'zlari hamda frazeologik birliklarda ifodalanishini tahlil qilib, bunda tana qismlari, ramziy sonlar va turmush tajribasi alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi [6; 7].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, o'zbek tilida son va miqdorning grammatik ifodasi nisbatan keng o'rganilgan bo'lsa-da, miqdorni metaforik konseptuallashtiruvchi manba sohalarni bir tizimda tavsiflash, ularning ko'plik va ozlik semantikasi bilan aloqasini ochib berish hamda lingvokulturologik omillarini izohlash masalasi yanada chuqurroq tadqiqni talab qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi miqdor ifodalarida faol bo'lgan asosiy metaforik modellarni aniqlash, ularni semantik guruhlariga ajratish va milliy-madaniy mazmunini yoritishdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun miqdorni hajm va fazo, og'irlik, ramziy son hamda somatik o'lchov orqali ifodalovchi birliklar tahlil qilinadi; ko'plik va ozlikni konseptuallashtirishdagi umumiy va o'ziga xos mexanizmlar izohlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Tadqiqotning nazariy bazasini konseptual metafora nazariyasi, kognitiv semantika va lingvokulturologik yondashuv tashkil etadi. J. Lakoff va M. Johnsonning metaforani bir konseptual soha tuzilmasini ikkinchi, nisbatan mavhum sohaga ko'chirish mexanizmi sifatida talqin qilishi miqdor ifodalarini manba soha va nishon soha munosabatida ko'rib chiqish imkonini beradi [1]. L. Talmy hamda R. Langackerning konseptual strukturalash va profillashga oid qarashlari miqdorning chegaralangan–chegaralanmagan, konkret-abstrakt ko'rinishlarini farqlash uchun nazariy mezon bo'lib xizmat qiladi [2; 3]. O'zbek tilidagi kognitiv va frazeologik materialni talqin qilishda Sh. Safarov, Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov hamda N. Egamberdiyeva tadqiqotlaridan foydalanildi [4; 5; 6; 7].

Maqolaning empirik materiali sifatida o'zbek tilidagi frazeologik birliklar, kundalik nutqda faol qo'llanadigan metaforik kvantifikatorlar va somatik o'lchov birliklari tanlandi. Materiallar, bir tomondan, "O'zbek tili frazeologik lug'ati"da qayd etilgan birliklar [5], ikkinchi tomondan, miqdor konseptiga bag'ishlangan tadqiqotlarda keltirilgan hisob-o'lchov va frazeologik birliklar [6; 7] asosida tizimlashtirildi. Tahlil uchun 30 dan ortiq birlik ko'rib chiqilib, maqola doirasida ularning semantik modeli aniq ko'rinadigan tipik namunalari tanlab olindi. Shuningdek, o'zbek tilidagi natijalar kognitiv metafora va madaniy semantikani qiyosiy o'rgangan ishlar bilan nazariy jihatdan solishtirildi [8].

Tadqiqotda konseptual metafora tahlili, komponent tahlili, lingvokulturologik tahlil va qiyosiy-tipologik kuzatish usullaridan foydalanildi. Konseptual metafora tahlilida har bir birlikda miqdor nishon sohasi qaysi aniq tajriba orqali konseptuallashtirilayotgani aniqlandi. Masalan, bir dunyo tashvish birikmasida fazo va kenglik, bir chimdim tuzda qo'l harakati va kichik sig'im, ming marta aytmoq birikmasida esa sonning ramziy kattalashtiruvchi imkoniyati manba soha vazifasini bajaradi. Komponent tahlili birliklarning lug'aviy tarkibidagi miqdoriy semalarni ajratish, lingvokulturologik tahlil esa bu semalarning xalq turmushi, mehnat tajribasi, qadriyat va baholash me'yorlari bilan bog'liqligini aniqlash uchun qo'llandi.

Tahlilda miqdor ifodalari ikki katta semantik yo'nalishda – mo'llik va ozlik/tanqislik doirasida guruhlandi. Bunda modelni belgilash uchun uch mezon asos qilib olindi: birinchidan, birlikning bevosita nominativ komponenti; ikkinchidan, undan yuzaga kelayotgan miqdoriy xulosa; uchinchidan, metaforik ko'chishning madaniy va pragmatik motivatsiyasi. Masalan, tog'dek uyumda nominativ komponent – tog', miqdoriy xulosa – katta hajm, pragmatik vazifa esa miqdorni kuchaytirib baholashdir. Bir hovuch odam birikmasida esa qo'l sig'imi miqdor uchun tabiiy chegara hosil qiladi va shu sababli ozlik semantikasi shakllanadi.

Muhokama

Tahlil natijalari miqdorning metaforik konseptuallashuvi tasodifiy obrazlar yig'indisi emasligini, balki insonning takrorlanadigan jismoniy va ijtimoiy tajribasiga tayanuvchi tizimli mexanizm ekanini ko'rsatadi. Miqdor bevosita ko'rinmaydigan yoki aniq sanalmaydigan vaziyatlarda so'zlovchi uni fazoda egallagan o'rin, ko'tarish mumkin bo'lgan og'irlik, tananing sig'imi yoki ma'lum sonning ramziy kuchi orqali anglatadi. Shu sababli miqdoriy metaforalarning semantikasi "qancha?" savoliga mutlaq son bilan emas, "qanchalik katta?", "qanchalik oz?", "qanchalik ortiq?" kabi baholovchi javob beradi. Metafora miqdorni raqamlashtirmaydi; aksincha, miqdorning inson idrokidagi ko'lamini tasvirlaydi.

Ko'plikni ifodalovchi metaforalarda fazo va hajm modelining ustunligi alohida e'tiborga loyiq. Bir dunyo gap, bir dunyo tashvish, olam-olam quvonch kabi birikmalarda dunyo yoki olam obyektiv o'lchov birligi emas. Ular inson tasavvuridagi maksimal kenglikni faollashtirib, sanab tugatib bo'lmaydigan ko'plik taassurotini yaratadi. Bu yerda manba sohaning chegarasi nishon sohaning miqdoriy chegarasi sifatida ko'chiriladi: dunyo qanchalik keng tasavvur qilinsa, gap, tashvish yoki quvonchning miqdori ham shunchalik katta deb anglanadi. Natijada "ko'p – keng" konseptual muvofiqligi yuzaga keladi. Bunday model o'zbek tilidagina emas, ko'plab tillarda uchrashi mumkin, ammo uning konkret obrazlari va qo'llanish chastotasi milliy til tajribasiga bog'liq bo'ladi.

Hajm modeli bilan yonma-yon "ko'p – katta/ulkan" aloqasi ham faol. Tog'dek, uyum-uyum, dasta-dasta, qop-qop, savat-savat kabi birliklarda miqdor predmetning fizik ko'lami yoki konteyner sig'imi orqali baholanadi. Ayniqsa, takroriy shakllar miqdoriy kuchaytirish vazifasini bajaradi: dasta-dasta gul, qop-qop un, savat-savat meva kabi birikmalarda nafaqat predmetlar soni, balki ularning guruh-guruh bo'lib ko'pligi tasvirlanadi. Bu hodisa miqdorni diskret sanashdan ko'ra vizual to'planish sifatida ko'rishga asoslanadi. Shunday qilib, ko'plik semantikasi ko'pincha "ko'p birlik" emas, "katta ko'lamdagi to'plam" sifatida konseptuallashadi.

Og'irlik manba sohasi ham miqdor konseptining muhim qirrasini ochadi. Kundalik tajribada predmetlar soni yoki hajmi ortgan sari ularning umumiy og'irligi ham ko'payadi. Shu tabiiy korrelyatsiya tilda "ko'p – og'ir" modelini yuzaga keltiradi. Og'ir yuk, yelkasiga tog'dek yuk tushmoq kabi tasvirlarda jismoniy og'irlik miqdor, mas'uliyat yoki muammo ko'lamini bildiradi. Bu holatda miqdor moddiy predmetlar bilan chegaralanmay, abstrakt tushunchalarga ham ko'chadi: tashvishning ko'pligi "yuk" sifatida, vazifaning ortiqchiligi esa "og'irlik" sifatida idrok etiladi. Metaforik ko'chish miqdor bilan emotsional bahoni birlashtirib, ko'plikni neytral emas, balki bosim yoki ortiqchalik sifatida ko'rsatishi mumkin.

Ramziy son modeli miqdor metaforalarining boshqa turlaridan shunisi bilan farq qiladiki, unda manba sohaning o'zi ham miqdoriy tabiatga ega. Biroq aniq son metaforik kontekstda o'zining hisoblash funksiyasini qisman yo'qotib, kuchaytiruvchi, umumlashtiruvchi yoki chegarasizlikni bildiruvchi birlikka aylanadi. Ming marta aytdim, yuz marta tushuntirdim kabi gaplarda yuz yoki ming ko'pincha tekshiriladigan arifmetik miqdorni emas, takrorning juda ko'pligini bildiradi. Bunday qo'llanishda sonning denotativ qiymati pragmatik qiymatdan orqaga chekinadi. So'zlovchi sonni "aniq sanash" uchun emas, tinglovchiga ko'plik darajasini keskin his qildirish uchun tanlaydi. Shu jihatdan ramziy sonlar til va madaniyatning tutashgan nuqtasini tashkil etadi.

O'zbek tilidagi sonlarning ramziy imkoniyati xalq og'zaki ijodi, diniy-madaniy tasavvurlar va kundalik nutq bilan ham mustahkamlangan. Ming, qirq, yetti kabi sonlar ayrim kontekstlarda oddiy miqdor ko'rsatkichidan kengroq ma'no hosil qiladi. Mazkur maqola doirasida barcha ramziy sonlarning tarixiy-etimologik qatlamini yoritish maqsad qilinmagan bo'lsa-da, tahlil shuni ko'rsatadiki, son metaforik kvantifikatorga aylanganda "aniqlik"dan "baholovchi ko'plik"ka o'tish sodir bo'ladi. Bunday o'tish son semantikasining kontekstga moslashuvchanligini ko'rsatadi va miqdor kategoriyasining leksik-grammatik chegaradan tashqarida ham faol ekanini tasdiqlaydi.

Ozlikni konseptualashtirishda esa somatik o'lchovlar ancha markaziy o'rin egallaydi. Bir chimdim, bir hovuch, bir qultum, bir og'iz, barmoq bilan sanarli kabi birliklarda miqdor inson tanasining tabiiy sig'imi yoki harakati bilan chegaralanadi. Chimdim ikki yoki uch barmoq orasiga sig'adigan juda kichik miqdorni, hovuch kaft ichiga sig'adigan miqdorni, qultum og'iz orqali bir marta qabul qilinadigan suyuqlik miqdorini bildiradi. Bu birliklar tarixan amaliy o'lchov vazifasini ham bajargan bo'lishi mumkin, biroq zamonaviy nutqda ular ko'pincha taxminiy va baholovchi semantika hosil qiladi. "Bir hovuch odam" deyilganda real kaftga sig'ish nazarda tutilmaydi; kaftning kichik sig'imi odamlar sonining ozligi uchun konseptual model bo'lib xizmat qiladi.

Somatik o'lchovlarning lingvokulturologik ahamiyati ularning universal biologik asos bilan milliy til tajribasini birlashtirishidir. Insonning qo'li, barmog'i, og'zi barcha madaniyatlarda mavjud, shuning uchun tana bilan o'lchash antropologik jihatdan tabiiy mexanizmdir. Ammo qaysi tana qismi qaysi predmet bilan birikishi, qaysi birlikning faol yoki eskirgan bo'lishi, qaysi kontekstda ijobiy yoki salbiy baho hosil qilishi tilning tarixiy tajribasiga bog'liq. O'zbek tilidagi hovuch, chimdim, quchoq, og'iz kabi birliklar dehqonchilik, pazandachilik, savdo-sotiq va kundalik maishiy faoliyat bilan bog'langan holda shakllangan. Shu sababli ular miqdorni nafaqat kognitiv, balki etnomadaniy tajriba orqali ham kodlaydi [6; 7].

Ko'plik va ozlik metaforalarini qiyoslashda muhim asimmetriya kuzatiladi. Ko'plik ko'pincha inson tanasidan tashqaridagi katta fazo va massiv obyektlar – dunyo, olam, tog', uyum, yuk – orqali tasvirlansa, ozlik inson tanasiga eng yaqin bo'lgan kichik sig'imlar – barmoq, kaft, og'iz – orqali ifodalanadi. Bu farq kognitiv jihatdan mantiqiy: juda katta miqdorni tasavvur qilish uchun inson o'z tanasi chegarasidan tashqariga chiqib, keng makon yoki katta obyektlarni manba sifatida tanlaydi; juda kichik miqdorni esa bevosita tana harakati bilan o'lchash mumkin. Demak, "katta miqdor – tashqi makon", "kichik miqdor – tana sig'imi" qarama-qarshiligi miqdor konseptining obrazli strukturasini tashkil etadi.

Biroq ko'plik doimo ijobiy, ozlik esa doimo salbiy baholanadi, degan xulosaga kelish to'g'ri bo'lmaydi. Miqdoriy metaforaning aksiologik qiymati kontekstga bog'liq. Bir dunyo quvonch ifodasida ko'plik ijobiy hissiyotning kuchini bildirsa, bir dunyo tashvish birikmasida xuddi shu model salbiy yuklamaga ega. Xuddi shuningdek, bir chimdim tuz neytral o'lchov bo'lsa, bir chimdim mehr kabi obrazli qo'llanish ozlikni tanqidiy yoki hissiy baholashi mumkin. Shuning uchun metaforik miqdor tahlilida "qancha?" mazmuni bilan birga "bu miqdor qanday baholanmoqda?" savolini ham hisobga olish zarur. Bu pragmatik qatlam miqdor konseptini lingvokulturologik tahlil qilishda muhimdir.

Miqdor metaforalari nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Aniq "ko'p" yoki "oz" leksemasi o'rniga obrazli birlik tanlanganda tinglovchi miqdorni faqat tushunib qolmay, uni tasavvur ham qiladi. Masalan, juda ko'p odam birikmasi neytral axborot bersa, odam dengizi ifodasi ko'lamni vizual obraz sifatida jonlantiradi. Juda oz odam o'rniga barmoq bilan sanarli odam deyilganda esa kamaygan miqdor sanash harakati orqali ko'z oldiga keladi. Bunday obrazlilik metaforik kvantifikatorlarning ekspressiv-pragmatik salohiyatini belgilaydi. Ular ayniqsa badiiy, publitsistik va so'zlashuv uslublarida samarali bo'lib, miqdoriy mazmunni emotsional va baholovchi komponentlar bilan boyitadi.

Shuningdek, metaforik miqdor birliklari tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham muhim. Elmirzayeva va Baxtiyorova ingliz va o'zbek tillaridagi kognitiv metaforalarning umumiy kognitiv asosga ega bo'lsa-da, manba sohalarining konkretlashuvi milliy turmush va madaniy tajribaga bog'liq ekanini ta'kidlaydi [8]. Shu sababli bir tildagi metaforik kvantifikatorni ikkinchi tilga so'zma-so'z o'girish har doim ham bir xil pragmatik ta'sir bermaydi. Tarjimada son yoki o'lchovning formal ekvivalentidan ko'ra, uning miqdoriy darajasi va obrazli funksiyasini saqlash muhim. Bu holat miqdor metaforalarini qiyosiy lingvokulturologik tadqiq etish istiqbolini ham ko'rsatadi.

Umuman, muhokama natijalari miqdor konseptining o'zbek tilida ko'p qatlamli ekanini ko'rsatadi. Bir tomonda miqdorning denotativ, sanashga yaqin yadrosi mavjud; ikkinchi tomonda esa fazo, hajm, og'irlik, tana va ramziy son asosida yuzaga keladigan obrazli periferiya mavjud. Aynan shu periferiyada milliy dunyoqarash, turmush tarzi va baholash me'yorlari aniqroq namoyon bo'ladi. Shuning uchun miqdorni lingvokulturologik tadqiq etishda faqat sonlar yoki grammatik ko'plik bilan chegaralanish yetarli emas; frazeologik, metaforik va o'lchovga oid birliklarni yagona konseptual maydon doirasida ko'rish zarur.

Natijalar

O'tkazilgan tahlil o'zbek tilida miqdor konsepti kamida to'rtta faol manba soha – fazo/hajm, og'irlik, ramziy son va tana qismi o'lchovi orqali metaforik konseptuallashishini ko'rsatdi. Ushbu modellar semantik jihatdan ikki asosiy yo'nalishga birlashadi: mo'llikni kuchaytiruvchi modellar va ozlikni chegaralovchi modellar. Fazoviy-hajmiy hamda ramziy son modellari ko'proq ko'plikni, somatik o'lchovlari esa ko'proq kichik miqdor va chegaralanganlikni ifodalaydi. Og'irlik modeli esa kontekstga ko'ra ko'plik, ortiqchalik yoki bosim semantikasini yuzaga keltiradi.

Birinci natija "ko'p – keng/katta" konseptual muvofiqligining faol ekanidir. Bir dunyo, olam-olam, tog'dek, uyum-uyum kabi birliklarda real arifmetik miqdor fazoviy ko'lam orqali baholanadi. Ikkinchi natija "ko'p – og'ir" modelining mavjudligi bo'lib, bunda miqdor ortishi jismoniy og'irlik yoki yuk tasavvuri bilan bog'lanadi. Uchinchi natija ramziy sonlarning aniq hisoblash funksiyasidan uzoqlashib, miqdoriy kuchaytirgichga aylanishidir: yuz marta, ming marta kabi ifodalarda son ko'pincha aniq chastotani emas, juda ko'p takrorini anglatadi.

To'rtinchi natija "oz – tana sig'imi" modelining barqarorligidir. Bir chimdim, bir hovuch, bir qultum, bir og'iz, barmoq bilan sanarli kabi birliklar kichik miqdorni inson tanasining tabiiy o'lchovi orqali chegaralaydi. Mazkur model o'zbek tilidagi somatik o'lchovlarning antroposentrik tabiatini ko'rsatadi. Beshinchi natija shundaki, miqdoriy metaforalar faqat nominativ ma'no bermaydi; ular baholash va ekspressivlikni ham shakllantiradi. Bir xil miqdor modeli turli kontekstlarda ijobiy, salbiy yoki neytral aksiologik qiymatga ega bo'lishi mumkin.

Natijalar ko'plik va ozlikning obrazli tashkil topishida muayyan kognitiv qarama-qarshilikni ham ko'rsatdi: katta miqdor ko'pincha tashqi makon va yirik obyektlar orqali, kichik miqdor esa inson tanasiga yaqin o'lchovlar orqali tushuntiriladi. Bu qarama-qarshilik miqdor konseptining ichki strukturasi uchun muhim bo'lib, o'zbek tilidagi metaforik kvantifikatsiyaning sistemali xususiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, aniqlangan modellar miqdor kategoriyasini grammatik hodisadan kengroq – kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik hodisa sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot o'zbek tilida miqdorning metaforik ifodalanishi insonning jismoniy tajribasi va madaniy bilimlariga tayanuvchi izchil konseptual mexanizm ekanini ko'rsatdi. J. Lakoff va M. Johnsonning metaforani abstrakt tushunchalarni aniq tajriba orqali anglash vositasi sifatida talqin qiluvchi nazariyasi miqdor materialida ham o'z tasdig'ini topadi [1]. Miqdor fazo, hajm, og'irlik, son va tana sig'imi orqali obrazlantirilganda, abstrakt kvantifikatsiya ko'rinadigan, seziladigan va kundalik hayotda tajriba qilinadigan shaklga o'tadi.

Tahlilda ko'plikning asosan kenglik, ulkanlik, og'irlik va ramziy son orqali, ozlikning esa ko'proq somatik o'lchovlar orqali konseptuallashishi aniqlandi. Bir dunyo, tog'dek, ming marta kabi birliklar chegaralanmagan yoki kuchaytirilgan miqdorni ifodalasa, bir chimdim, bir hovuch, bir qultum, barmoq bilan sanarli singari birliklar chegaralangan kichik miqdorni bildiradi. Bu holat L. Talmy tavsiflagan chegaralangan va chegaralanmagan konseptual tuzilishlar hamda R. Langackerning profillash tamoyillari bilan uyg'un holda izohlanishi mumkin [2; 3].

Miqdor metaforalarining lingvokulturologik qiymati ularning xalq turmush tajribasi, tana o'lchovlari, maishiy faoliyat va ramziy tasavvurlarni saqlab qolishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ularning pragmatik vazifasi ham muhim: obrazli kvantifikatorlar nutqning ekspressivligini oshiradi, miqdorni baholaydi va tinglovchida aniq tasavvur hosil qiladi. Kelgusida mazkur modellarni o'zbek va ingliz tillari materialida korpus asosida qiyosiy o'rganish, ularning chastotasi, janrlar bo'yicha taqsimoti va tarjima ekvivalentlarini aniqlash miqdor konseptining lingvokulturologik tabiatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – XIII, 242 p. – ISBN 0-226-46801-1. ([Find Library](https://find.library.upenn.edu/catalog/994228803503681))URL: <https://find.library.upenn.edu/catalog/994228803503681>
2. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems*. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 573 p. – ISBN 978-0-262-20120-9. – DOI: 10.7551/mitpress/6847.001.0001. ([MIT Press](https://mitpress.mit.edu/9780262201209/toward-a-cognitive-semantics-volume-1/))URL: <https://mitpress.mit.edu/9780262201209/toward-a-cognitive-semantics-volume-1/>
3. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. – 540 p. – ISBN 978-0-8047-1261-3. ([Cyn](https://www.sup.org/books/title/?id=2203&lang=en))URL: <https://www.sup.org/books/title/?id=2203&lang=en>
4. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b. ([IIAU Digital Library](https://book.iiu.uz/books/kognitiv-tilshunoslik-16610))URL: <https://book.iiu.uz/books/kognitiv-tilshunoslik-16610>
5. Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O'razova I., Rixsiyeva K. *O'zbek tili frazeologik lug'ati*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 b. – ISBN 978-9943-8835-4-3. ([Uzbekiston Respublikasi Jurnali](https://uztrj.uz/wp-content/uploads/2025/02/9-O%E2%80%9898zbek-tili-frazeologik-lug%E2%80%9898ati.pdf))URL: <https://uztrj.uz/wp-content/uploads/2025/02/9-O%E2%80%9898zbek-tili-frazeologik-lug%E2%80%9898ati.pdf>
6. Egamberdiyeva N. L. O'zbek tilida miqdor konseptning ifodalanishida hisob so'zlarning ahamiyati // *Research Focus*. – 2022. – Vol. 1, No. 2. – B. 172–175. – DOI: 10.5281/zenodo.7326305. ([Research Focus](https://doi.org/10.5281/zenodo.7326305))URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7326305>
7. Egamberdiyeva N. Expression of Quantitative Meaning Through Phraseological Units // *Oriental Journal of Philology*. – 2025. – Vol. 5, No. 6. – P. 151–157. – DOI: 10.37547/supsci-ojp-05-06-23. ([Support Science](https://supportscience.uz/index.php/ojp/article/view/3080))URL: <https://supportscience.uz/index.php/ojp/article/view/3080>
8. Elmirzayeva M., Baxtiyorova B. Ingliz va o'zbek tillaridagi kognitiv metaforalar va madaniy semantika qiyosiy tahlili // *Academic Research in Modern Science*. – 2024. – Vol. 3, No. 50. – B. 50–55. – DOI: 10.5281/zenodo.14524814. ([Экономические Конференции](https://doi.org/10.5281/zenodo.14524814))URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14524814>